

О.В.Носова, д-р екон. наук

Національний університет внутрішніх справ

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Здійснено аналіз основних напрямів інституціональної економіки. Обґрунтовано доцільність використання комплексного підходу, що враховує загальні типові риси основних концепцій інституціоналізму. Виокремлено зовнішні та внутрішні інститути, проведено аналіз інститутів залежно від мікро- або макрорівнів дослідження. Визначено головні напрями здійснення інституційної реформи в перехідній економіці.

Пошук економістами нової економічної теорії, здатної пояснити і забезпечити досягнення безперервного і стабільного економічного зростання, вирізняє сучасні економічні дослідження. У зв'язку з цим дедалі більшою мірою вчені спрямовують увагу на теорії інституціонального напрямку, які разом з економічними методами дослідження застосовують історичний, соціологічний, правовий, політологічний, біхевіористський інструментарій. Розширення об'єкта інституціонального аналізу і включення в нього навичок, норм, правил, форм організаційної поведінки, інститутів дозволяє теоретично пояснити поточні зміни у країнах із перехідною економікою, а також розробити і запропонувати комплекс заходів, спрямованих на прискорення завершення ринкових перетворень.

Проблема інституційного розвитку в перехідній економіці отримала поширення у працях вітчизняних і зарубіжних економістів. Серед розмаїття публікацій зупинимось на найзначущіших працях учених ближнього зарубіжжя. Слід зазначити внесок А.Шастітко, який дослідив формування інститутів з урахуванням ефективного розміщення ресурсів¹. Подальший розвиток інституціональної теорії отримав відбиття у працях А.Олейник. Інституціональна економіка являє собою "приклад економічного імперіалізму", що використовує неокласичний інструментарій в аналізі явищ, які раніше не розглядалися економічною теорією і які належать до предмета дослідження інших соціальних наук – соціології, політології, історії, філософії моралі і т. д.². В.Попов указав на першорядну важливість за здійснення ринкових перетворень 1990 років інституційних чинників, а не швидкості лібералізації³. Р.Капелюшников застосував інституціональний підхід для пояснення сутності системної трансформації і

¹ Шастітко А. Механизм обеспечения соблюдения правил // Вопросы экономики. – 2002. – № 1. – С. 49.

² Олейник А. В поисках институциональной теории переходного общества // Вопросы экономики. – 1997. – № 10. – С. 58.

³ Попов В. Сильные институты важнее скорости реформ // Вопросы экономики. – 1998. – № 7. – С. 70.

виокремив стадію розташування нового стійкого балансу між формальними і неформальними регуляторами⁴.

Наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених свідчать про існування цілої низки нерозв'язаних концептуальних проблем у галузі тлумачення поняття "інститут" і визначення одиниці аналізу за використання різноманіття інституціональних підходів, співвідношення між інститутом і різним набором правил, взаємостосунків між формальними і неформальними інститутами, вироблення стратегічного напрямку інституційного розвитку країн із перехідною економікою.

Питання визначення характеру взаємозв'язку здійснюваних економічних реформ і змін системи функціонуючих інститутів у світі належать до числа актуальних проблем, з якими стикаються уряди більшості країн із перехідною економікою. Створення інституційного середовища, стимулюючого збільшення заощаджень, інвестицій та реінвестицій у реальний і людський капітал, є підґрунтям ефективного функціонування ринкової економіки. Проблема розроблення спеціального підходу, що дозволяє обґрунтувати доцільність формування інститутів соціально орієнтованої ринкової економіки, за умов трансформації економічної системи видається дуже актуальною. Завданням поданої статті є розгляд еволюції основних інституціональних підходів, дослідження проблем інституційного розвитку в перехідній економіці. Вивчення й аналіз сутності, спільних рис і відмінностей інституціональних концепцій спрямовані на теоретичне обґрунтування можливості використання основних методологічних принципів цих теорій за розроблення головних напрямів активізації здійснення економічних реформ у перехідній економіці.

Еволюція інституціональних підходів

Дослідження інституційних процесів у перехідній економіці ґрунтується на застосуванні як кількісного, так і якісного інструментарію. В рамках аналізу сутності й особливостей трансформації розглянемо основні інституціональні концепції.

Т.Веблен, У.Мітчел, В.Ніл, Д.Фостер дали якнайповніше визначення інститутів як правил, стандартів поведінки ("рутини"), стереотипів мислення в суспільстві різних соціальних груп. В інституціональній теорії використання терміну "рутина" (routine) стосовно організацій і фірм означає нормальні та передбачені зразки поведінки. Під терміном "хабітус" (habitus) розуміють сукупність форм, стереотипів поведінки, закріплених у вигляді звичок, що зазнають зміни у процесі соціалізації.

Т.Веблен розглядав під інститутом, з одного боку, "звичні способи реагування на стимули, створювані обставинами, що змінюються", і з іншого – "особливі способи існування суспільства, які утворюють особливу систему суспільних відносин"⁵. Т.Веблен вивчив взаємозв'язок між інститутом і соціальною структурою. Відмінність інституціонального напрямку від неокласичного в

⁴ Капелюшников Р. Где начало того конца? // Вопросы экономики. – 2001. – № 1. – С. 144.

⁵ Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984. – С. 200–204.

різній оцінці чинника невизначеності. Зокрема, створення системи інститутів розглядається як умова зниження рівня структурної невизначеності шляхом обмеженого набору альтернатив для економічних агентів.

У сучасних умовах слід відзначити появу багатьох точок зору, які по-різному пояснюють сутність, причини виникнення і наслідки функціонування інститутів у суспільстві. Потреба в поясненні відмінностей у рівні інституційного розвитку і виявлення закономірностей формування інститутів зумовлює необхідність застосування міждисциплінарного підходу, що ґрунтується на аналізі сутності інститутів, їх еволюції та специфіки функціонування в різних економічних системах. Через відсутність єдиного підходу у класифікації інституціональних теорій зупинимося на найбільш відомих і, на нашу думку, значущих підходах (таблиця).

Таблиця

Класифікація інституціональних підходів

№	Назва	Предмет дослідження	Характерні ознаки	Уживані методи
1.	Інституціональний напрям	Звички, традиції, звичаї, норми і стереотипи поведінки, інститути	Взаємозв'язок інституту і соціальної структури; економічних відносин і системи, причинна обумовленість, використання механізму селекції, адаптації	Міждисциплінарний підхід, еволюційний метод
2.	Нова інституціональна економіка	Інституційна структура держави, реальні інститути (установи), господарські системи	Виокремлення формальних і неформальних правил	Еволюційно-соціологічні методи, інтегрований підхід до аналізу господарських систем
3.	Неоінституціональна економіка	Право власності, організації, політичні режими	Методологічний індивідуалізм, раціональна поведінка економічно відособленого суб'єкта; аналіз майнових прав	Мікроекономічний аналіз, контрактний підхід, аналіз трансакційних витрат
4.	Еволюційна економіка	Рутинна інформація, питання функціонування фірми, технологічний процес	Оптимальна стратегія поведінки фірми, взаємозв'язок між технологічними і соціальними процесами	Природничонаукові методи, синергетичний підхід
5.	Технологічна парадигма	Технологічні й еволюційні зміни	Взаємозв'язок технологічних та інституційних процесів	Еволюційний метод, функціональний метод

Виникнення інституціональної економіки було зумовлене пошуком альтернативного шляху розвитку, що визначає взаємовідносини ринку і держави.

Ефективно функціонуючому ринку має відповідати комплекс інститутів (установ), прав, норм, традицій та правил поведінки в суспільстві. Предметом дослідження інституціональної економіки є інститут, що розглядається як спеціальний вид соціальних структур із потенційними змінами цілей і переваг агентів.

Інституціональна економіка вивчає механізм індивідуального вибору економічних агентів, методи, за допомогою яких у ньому могли б бути використані різні набори інституційних обмежувачів. Норми і традиції в суспільстві не лише виступають як обмежувачі поведінки індивідів, а й використовуються як інструменти, що спонукають економічних суб'єктів діяти відповідно до визначених у суспільстві правил, норм поведінки і наданих прав. Розвиток інститутів пройшов тривалий процес, який включав створення, відбір і формування їх оптимальної системи.

Найважливішою складовою інституціональної теорії виступає інституційна зміна. Вона виявляється в існуючій довготривалій за визріванням і становленням зміні. Остання виявляється у стійкому й оборотному за швидкістю здійснення перетворенні та різноякісному за ефектом дії впливі на інституційних суб'єктів, політичні організації та формальні інститути. Інституційний процес характеризують еволюційна, кумулятивна й адаптивна зміни. Під першою розуміють зсув у периферійних правилах та їх поступове перетворення на правила вищого порядку. Кумулятивна зміна визначається ступенем розвитку інститутів і виявляється в загальних змінах функціонуючих норм, правил та інститутів. Адаптивна зміна характеризує використання й адаптацію норм і правил поведінки економічних суб'єктів існуючими умовами. У процесі інституційної зміни, супроводжуваної створенням інститутів, виробленням і використанням нових норм, правил у суспільстві, відбувається перехід трансформованої системи до нового стану рівноваги.

Під інституційним порядком розумітимемо поведінку економічного агента, інституту (установи) згідно із стандартним зразком, форми і способи їх економічної координації. Ефективний економічний порядок означає збіг індивідуальних і суспільних результатів економічної діяльності. Спадкоємність шляху історичного розвитку і використання різноманіття координаційних форм зумовлюють комбінацію форм раціональної поведінки економічних агентів із непередбачуваною поведінкою, їх взаємозв'язок, а також відносність і перехідний характер інституційних станів.

Уявляється, що як критерій підрозділу на внутрішні і зовнішні інститути слід розглядати форми діяльності людей. Внутрішні інститути визначають сукупність правил і механізмів, які координують форми поведінки людей у суспільстві. До них належать економічна і політична культура, цінності, відносини в суспільстві, традиції, форми поведінки людей у суспільстві. Зовнішні інститути характеризують норми, правила взаємодії з зовнішнім середовищем, визначають форми взаємовідносин між державами. У зв'язку з цим заслуговує на

увагу точка зору Г.Колодка, який включає в поняття інститутів у широкому значенні слова ринкову культуру і менталітет⁶.

Залежно від суб'єктної ознаки інститути підрозділятимемо на інститути держави, фірм (підприємств), різних форм підприємницької діяльності, банків, бірж, інвестиційних компаній, консалтингових компаній, інвестиційних фондів, страхових компаній і пенсійних фондів. Аналіз інститутів проводитимемо залежно від мікро- або макрорівнів дослідження. Як критерій розмежування інститутів, на нашу думку, слід розглядати економічних суб'єктів. На мікрорівні підприємці, виробники і фінансові посередники організують роботу фірм, виконують функції щодо створення й обслуговування ринкової інфраструктури. На макрорівні держава, домогосподарства, а також міжнародні інституційні організації виступають як основні суб'єкти, що виконують функції координації системи. Ефективне функціонування інститутів на мікро- і макрорівнях досягається за допомогою узгодження цілей діяльності інституційних суб'єктів різних рівнів на засадах обміну інформацією, оптимізації її обсягу і спрямованості сигналів. У разі незбалансованості інформаційних векторів відбувається порушення в роботі інститутів. Цей процес супроводжується деформаціями у функціонуючій економічній системі. Під інформаційним вектором розумітимемо певної довжини і спрямованості відрізок (потік) інформації. Залежно від збігу спрямованості векторів потік інформації, що передається, збільшуватиметься або зменшуватиметься.

Нова інституціональна економіка вивчає різні структури управління державою, елементами яких є контрактна система, організації (інститути), інституційна структура суспільства, господарські системи. Цей напрям ґрунтується на еволюційно-соціологічному методі, використання інтегрованого підходу у вивченні господарських систем дозволяє розширити межі економічного аналізу через включення в об'єкт дослідження теорій порядку, політичного порядку, інтеграції з теорією інституційного повороту. Тлумачення поняття "інститут" було розширене представниками цього напрямку через виокремлення в ньому формальних і неформальних правил, що визначають спосіб взаємовідносин між економічними агентами, а також організаціями. На відміну від традиційного підходу, нова інституціональна економіка поведінку економічних суб'єктів розглядає як обмежено раціональну в умовах асиметричності інформації. Така поведінка призводить до нераціонального використання економічних цінностей і нерідко характеризується як опортуністична.

У більшості випадків інститути виступають як внутрішні обмежувачі економічної поведінки агентів і є ніби вбудованими у функціонуючу економічну систему. Залежно від характеру визначення інституційних правил можуть мати місце різноякісні зміни в системі. Д.Норт визначає інститут як сукупність створених людиною обмежень, які структурують політичну, економічну і соціа-

⁶ Колодка Г. Институты, политика и экономический рост // Вопросы экономики. – 2004. – № 7. – С. 40.

льну взаємодію⁷. Інститути розглядають двояко: з одного боку, як умову раціональної поведінки економічного агента і, з іншого – як засіб, за допомогою якого з'являється можливість економії на раціональності. Існування меж раціональної поведінки економічних суб'єктів справляє вплив на процес управління. Вибір структури управління залежить від селекції й отримання знання. Вірізняльною рисою нової інституціональної економіки є визнання існування трансакційних витрат.

На відміну від концепції нової інституціональної економіки, неінституціональна економіка ґрунтується на неокласичному підході і використовує методи маржинального аналізу, теорії ігор. Неінституціоналісти використовують принцип методологічного індивідуалізму, який застосовується у розгляді раціональності як змінної величини. Причому аналізується характер ситуації, її повторюваність, ураховується осяг інформації за ухвалення індивідом рішення, ступінь мотивації працівника.

Неінституціональна економіка вивчає право власності, організації, політичні режими. До основних напрямів цього напрямку належать теорії прав власності, трансакційних витрат і суспільного вибору. Неінституціональний підхід визначає основи раціональної поведінки економічно відособленого суб'єкта у процесі ухвалення рішень, форми захисту майнових прав. Д. Найт розглядає під інститутами набір правил, за допомогою яких певним чином встановлюються взаємовідносини в суспільстві⁸. Знання цих правил та їх дотримання необхідне і має бути спрямоване на забезпечення розподілу, узгодження і координування форм діяльності між усіма членами суспільства.

Розроблена О. Вільямсоном концепція трансакційних витрат застосовується як інструмент дослідження динаміки інститутів, визначення витрат, пов'язаних із функціонуванням інституційного середовища. В указаній концепції використовуються такі допущення: селективний вибір структур управління здійснюється з урахуванням оцінки їх виробничих і координаційних витрат, враховується чинник передбачення економічними агентами результатів відбору форм управління. Концепція трансакційних витрат ґрунтується на прозорості та довірчості економічних відносин, детермінації прав власності, асиметричності інформації. Укладання невігідних контрактів пов'язане з використанням досвіду попередніх поколінь⁹. Витрати від операцій визначаються витратами на виробництво і витратами, пов'язаними із створенням ринкових інститутів. Вони включають товарні операції, трудові операції, операції з капіталом. Створення ринкових інститутів спрямоване на оптимізацію раціональної поведінки економічних агентів, мінімізацію всіх видів трансакційних витрат, включаючи витрати, пов'язані з функціонуванням інститутів і зниженням наслідків чинника невизначеності.

⁷ Див.: Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6–17.

⁸ Knight J. Institutions and social conflicts. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – P. 3.

⁹ Williamson O.E. The economic institution of capitalism. – New York; London: Routledge, 1985. – P. 4.

Д.Коммонс став засновником теоретичних і методологічних засад соціально-правового напрямку. Він розробив теорію соціальної структури, проаналізував взаємозв'язок між агентом і соціальною структурою, інститутами і соціальною структурою. Д.Коммонс дав таку характеристику взаємовідносин між індивідами й інститутами: "Індивіди відбивають у своїх діях форми інститутів, точно, як інститути є результатом індивідуальних переконань і дій"¹⁰. Специфікація прав власності включає створення режиму винятковості використання речі, що ґрунтується на визначенні суб'єкта, наділеного цими правами, об'єкта власності, механізму застосування прав та їх передання, що безпосередньо пов'язано з аналізом трансакцій.

Подальший розвиток концепції неінституціональної економіки знайшов відбиття в теорії суспільного вибору Е.Доунса, Д.Б'юкенена, Г.Таллона, М.Олсона і Е. де Сото, які зробили спробу застосувати методологію неокласиків для визначення ролі політичного чинника за ухвалення економічних рішень. Послідовники цієї теорії негативно ставляться до втручання держави і не розглядають ринок як ефективний регулятор економіки.

Теорія суспільного вибору обґрунтовує необхідність установлення соціальних норм, правил, забезпечення взаємозв'язку політичних і економічних форм. Ефективне функціонування цілісної інституційної системи досягається шляхом забезпечення раціонального вибору господарювальних суб'єктів, з одного боку, і надання правових гарантій економічним суб'єктам суспільства – з іншого.

Виникнення еволюційної економіки було пов'язано із стрімким розвитком нових технологій упродовж останніх десятиліть ХХ століття і створенням "інформаційного суспільства". Поява інформаційної індустрії ознаменувала функціонування нового виду суспільних відносин, заснованих на обміні інформацією. Застосування синергетичного підходу, який синтезує досягнення в різних галузях знання, спрямовано на пояснення процесів функціонування соціальних систем.

Головним об'єктом уваги еволюційної економіки виступає реально встановлена рутинна, яка визначається функціонуючою ієрархічною системою інститутів. Представники цього напрямку заперечують неокласичні основи моделі оптимального вибору споживача. Вони визнають неоднаковість поведінки різних економічних агентів в одних і тих самих умовах, а також ураховують чинник спадкоємності поведінки за ухвалення рішень в умовах змінюваного навколишнього середовища.

У перехідній економіці фірмі складно дотримуватися застосування якоїсь оптимальної стратегії поведінки, що зумовлене нелінійним характером перебігу економічних процесів. Технологічний процес залежить від організаційної форми фірми, де здійснюється інновація. Організаційні питання фірми були досліджені у працях Р.Нельсона і С.Вінтера, які інтегрували процеси отримання знання економічними агентами і селекції в єдиний процес. Вони роз-

¹⁰ *Hodgson G. M. A modern reader in Institutional and Evolutionary Economics. Key concepts // Edited by G.M.Hodgson. – Cambridge. University of Hertfordshire Business School, UK, 2002. – P. 17.*

глядали фірму як організацію, що забезпечує отримання знання. В ході аналізу інноваційного процесу було виявлене, що фірма виступає як головний об'єкт здійснення інновацій в економічній системі.

"Процес селекції виступає тією опосередковуючою ланкою, за допомогою якої зовнішні дії (зсув кривої пропозиції) відбиваються в діяльності фірми, зміни ж усередині фірми (розширення фірми) призводять до збільшення цін на продукцію в інших фірмах", – указують С.Вінтер і Р.Нельсон¹¹. Важливість еволюційного підходу полягає в тому, що застосування фірмою методу селекції дозволяє вибрати й ухвалити найраціональніше інвестиційне рішення.

Технологічна парадигма розглядає технологічний процес у динаміці, аналізує причини, економічні наслідки інновацій, особливості конкуренції в умовах різних видів і форм реалізації технологій. Неоднаковим рівнем технологічного розвитку Л.Соете і Б.Верспаген пояснюють різний ступінь спеціалізації, існування порівняльних переваг в окремих країнах¹². В економічній літературі поняття "технологія" розглядається як засіб і форма знання. Поняття технології як чинника виробництва ґрунтується на вивченні технологічної зміни, її впливу на процеси реструктуризації фірми. Низка вчених застосовують еволюційний підхід для характеристики технологічної зміни.

Для пояснення технологічної зміни використовуються концепції технологічної парадигми і технологічної траєкторії. Технологічна зміна – це безперервний процес, що враховує короткострокові очікування за формування довгострокових очікувань.

На нашу думку, в характеристиці інституційного розвитку важливу роль слід відводити аналізу технологічної зміни. Результатом указаної зміни виступає модифікація системи правил у суспільстві. Під впливом технологічної зміни певна група економічних суб'єктів, безпосередньо залучених у процес розроблення й упровадження винаходу, одержує розподільні переваги в новій системі діючих правил. Зростання доходів та їх асиметричний розподіл між зацікавленими суб'єктами суспільства в результаті встановлення нового набору правил належить до проблеми, що вимагає спеціального дослідження. Створення системи соціально ефективних інститутів розглядається як вирішальна умова успішного здійснення трансформації.

Слід відзначити внесок К.Переса, К.Фрімена і Б.Йонсона в розвиток соціально-інституціональної теорії, заслуга яких полягає в розгляді технологічних питань у взаємозв'язку з інституційними процесами¹³. Реалізація технологічної парадигми пов'язана з фундаментальним процесом зміни соціально-інституційної системи на національному і міжнародному рівнях. Інституційні та соціальні зміни належать до визначальних чинників економічного зростання.

¹¹ Nelson R.R., Winter S.G. Neoclassical vs evolutionary theories of economic growth critique and prospectus // *Economic Journal*. – 1974. – December. – P. 893.

¹² Див.: Soete L., Verspagen B. *Competing for growth*. – Merit: University of Limburg, 1998. – P. 11.

¹³ Див.: Jonson B. An institutional approach to the small country problem. – In.: *Small countries facing the technological revolution*. – London and New York: Printer publishers, 1988. – P. 281–282.

Сьогодні намітився процес конвергенції теорій нової інституціональної економіки й еволюційної економіки, зумовлений існуванням спільних теоретичних засад: визнання існування меж раціональної поведінки економічних суб'єктів, непередбачуваність, безповоротність процесу ухвалення рішень, селекція і взаємозалежність. Розширення об'єкта дослідження еволюційної економіки, включення в нього вивчення ролі інноваційних змін і вивчення новою інституціональною економікою питань організації та організаційного вибору агентів у динамічному процесі сприяє зближенню двох підходів.

Сучасні підходи інституціональної теорії

Сучасна інституціональна теорія ґрунтується на розв'язанні таких головних проблем: пояснення виникнення інститутів, вивчення їх функціонування в умовах, що змінилися, з'ясування сутності інституційного порядку й оцінка ролі інституційних змін. Застосування плюралістичного методу для аналізу різних напрямів інституціоналізму сприяє поглибленому вивченню їхньої сутності, використанню міждисциплінарного підходу дослідження у виявленні закономірностей формування інститутів.

Вивчення змісту перехідних процесів у межах описаних вище напрямів інституціональної економіки розширює рамки традиційного економічного аналізу. Дослідження різних інституціональних напрямів свідчить про доцільність використання комплексного підходу, який ураховує загальні теоретичні засади розглянутих концепцій за дослідження проблем формування інституційної системи перехідної економіки. Видається, що як загальні теоретико-методологічні засади комплексного інституціонального підходу слід виокремлювати певні риси, характерні тільки для кожного, окремо розглядуваного напрямку. У традиційному інституціональному аналізі виокремимо поняття інституту як форми обмеження і надання прав економічним суб'єктам. Характерними рисами нової інституціональної економіки є аналіз контрактної системи, формальних і неформальних правил, дослідження форм організації та інституційної структури. В неоінституціональній економіці виокремимо використання принципу методологічного індивідуалізму, застосування методів маржинального аналізу, контрактного підходу, обґрунтування використання альтернативних інституційних форм інтернаціоналізації екстерналій. В еволюційній економіці – включення в об'єкт інституціонального дослідження форм поведінки інституційних суб'єктів на організаційному рівні та його підрівнях. У технологічній парадигмі виокремлюють вивчення технологічної та еволюційної зміни. Застосування комплексного інституціонального підходу, що враховує виокремлені вище типові риси, характерні для кожного з напрямів, дозволить глибше досліджувати сучасні інституційні процеси у країнах перехідної економіки. Використання ж інструментарію інституціональної теорії сприятиме активізації інституційних перетворень у перехідній економіці.

Сучасні представники інституціоналізму виокремлюють два основні методологічні уроки за поглибленого пізнання інституціональної теорії¹⁴. По-перше, інституціональна онтологія є суб'єктивною, її слід вивчати з позицій окремо взятої особи. Інституційні факти існують щодо переконань учасників, а не для забезпечення адекватного функціонального або біхевіористського аналізу. Індивіду слід відчувати себе в інституційному середовищі для того, щоб його досягнути. По-друге, суспільство має логічну будову, і теорія пізнання вказаного феномена має містити логічний аналіз його структури.

Зупинімося детальніше на підході, запропонованому В.Скоттом, згідно з яким інститути розглядаються як багатопланові структури тривалого використання, що містять у своєму складі інституційні елементи, соціальну діяльність і матеріальні ресурси¹⁵. Причому автор зосереджує увагу на аналізі сутності трьох інституційних елементів: 1) регулювальної системи, 2) нормативної системи, 3) культурно-пізнавальної системи. Він виокремлює такі інституціональні напрями: нової інституціональної економіки, економічної історії, традиційної інституціональної соціології, неінституціональної соціології та еволюційної економіки. Незважаючи на неординарність запропонованого В.Скоттом підходу, уявляється недостатньо обґрунтованим виокремлення різних рівнів дослідження інститутів.

За переходу до ринкової економіки країни стикаються з необхідністю здійснення економічних перетворень у традиційних сферах діяльності, подолання викривлень, що залишилися від колишнього режиму, ухвалення нових загальновизнаних норм і процедур, створення нових інститутів. Ефективному функціонуванню інститутів у країнах перехідної економіки перешкоджає відхід частини економічних суб'єктів у тіньовий бізнес, "відплив мізків" в індустріально розвинені країни, переважання короткострокових інвестицій над довгостроковими, перевага зберігання капіталу в зарубіжній валюті, відплив капіталу за кордон, невеликий обсяг припливу іноземного капіталу.

Організація і розвиток системи нових інститутів спрямовані на зменшення чинника невизначеності, досягнення компромісу різних інтересів усіх суб'єктів суспільства. Водночас не всі індивіди беруть активну участь у розробленні та створенні інститутів, дотримуються правил поведінки, визначених законодавчо. Слід зазначити, що не завжди інституційні зміни приводять до формування ефективних інститутів. Зокрема, нерідко у процесі виникнення інститутів спостерігалася протилежна тенденція, пов'язана із зростанням рівня транзакційних витрат і зміною інститутів із зростаючою граничною віддачею на менш ефективні інститути із спадною граничною віддачею. Відтворювання неефективних інститутів може бути подолано у процесі еволюції суспільства й у про-

¹⁴ Searl J. What is an institution? // Journal of Institutional Economics. – 2005. – Vol. 1. – No 1. – P. 22.

¹⁵ Scott W.R. Institutions and organizations. Foundations for organizational science. – Sage publications, Inc., 2001. – P. 49.

цесі навчання акторів, які є представниками того населення, для блага якого задумані всі реформи¹⁶.

Інституційне закріплення функціональних зв'язків між економічними суб'єктами визначає межі доступу до певного масиву ресурсів у суспільстві. Успішність трансформаційного процесу залежить від того, які зв'язки переважатимуть і роль яких знижуватиметься і нівелюватиметься.

Відзначаючи, що демократизація не є єдиною умовою успішної побудови демократії, М.Кастаньєра пише: "Розв'язання цього завдання вимагає підтримки законності, створення реальних прав власності, забезпечення виконання контрактів і т. д. Навпаки, швидка демократизація і проведення реформ за відсутності "влади закону" веде до інституційного колапсу, що посилює інституційний спад і перешкоджає господарському пожвавленню"¹⁷. Функціонування системи інститутів пов'язано із створенням мережі конкурентоспроможних інститутів. Мірою становлення інститутів ринкової економіки граничні та середні політичні витрати скорочуватимуться. Інституційна система, що створюється, прагнучиме досягнення стану рівноваги між граничними соціальними вигодами і граничними соціальними витратами. Формування інститутів безпосередньо пов'язано з додатковими витратами за проведення інституційних реформ. У разі неефективного функціонування системи інститутів і виникнення дефіциту держава буде змушена субсидувати витрати за рахунок додаткового фінансування.

Постійне виникнення і розв'язання суперечностей є основою для переходу системи від одного рівня розвитку до іншого якісно нового стану. Головними елементами суперечностей виступають: принципова невизначеність вибору між альтернативними напрямками подальшого розвитку, збереження позаекономічних (владних) методів управління, високий рівень соціально-економічних витрат ринкової трансформації, велика питома вага у ВВП кримінального тіньового сектора, відсутність державної політики, що визначає пріоритети інституційного оформлення відносин між економічними суб'єктами. Інституційні процеси мають суперечливий, несистемний характер. Економіка, що трансформується, вирізняється неоднорідністю, має ознаки, властиві перехідній системі.

Інститути соціального партнерства, організації, що координують і регулюють різноспрямовані інтереси соціальних груп у суспільстві, опосередковують відносини розподілу в рамках відтворювального циклу, не розвинуті у країнах із перехідною економікою.

Успішність здійснення трансформаційних перетворень залежить від безперервного процесу еволюції культури в суспільстві. "В інституційній економіці, – вказує Р.Брінкман, – технологія сприяє забезпеченню і підтриманню динамічного процесу еволюції. Це стосується інституційних структур, викорис-

¹⁶ Див.: *Вольчик В.В.* Эволюционная парадигма и институциональная трансформация экономики. – Ростов-на-Дону, 2004. – С. 127.

¹⁷ *Кастаньєра М.* Политэкономия переходного периода // Экономический рост и институциональное развитие. Уроки российских реформ. – М., 2000. – С. 7.

товуваних у культурі. Концепція технології та інститутів, їх взаємозв'язку належить до найважливіших питань аналізу інституціональної економіки¹⁸.

Використання комплексного інституціонального підходу, який би враховував характерні риси кожного з розглянутих інституціональних напрямів, буде спрямоване на прискорення здійснення інституційних реформ у країнах перехідної економіки. Розподіл інститутів на зовнішні та внутрішні розширює рамки дослідження і пізнання перехідних процесів. Ясність, стабільність правил у суспільстві, забезпечення їх гнучкості та зміни в разі інновацій сприятиме отриманню максимальної вигоди від наявності інститутів.

Основні напрями проведення інституційної реформи включають зміцнення законності, надання і забезпечення гарантій реальних прав власності, дотримання і виконання контрактів, норм, правил у суспільстві, розвиток неформальних правил, якісне вдосконалення функціонуючих інститутів, створення інститутів соціального партнерства, організацій, що координують і регулюють різноспрямовані інтереси соціальних груп у суспільстві.

¹⁸ *Brinkman R.* Megacorporate globalization at bay: the interrelation of David Korten with Institutional Economics // *Journal of Economic Issues*. – 2004. – Vol. XXXVIII. – No 3. – P. 813–814.